

DÎVÂNU LUĠÂTİ'T-TÜRK' TE EVİRİK (İBRİK)

Ziyat AKKOYUNLU*

Özet: Bu makalede, kültür alışverişi neticesinde meydana gelen kelime alışverişlerinde doğal olarak ortaya çıkan bir takım yanlışlar ve karışıklıklar sebebiyle Kâşgarlı Mahmûd'un, Dîvânu LuĠâti't-Türk'te Türkçe bir kelimeyi Arapça bir kelime zannetmesi üzerinde durulmuştur. Bu yapılırken de kelimenin doğru telaffuzu yine kitapta bulunan örneklerin ve Arapçada var olan kuralların ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kâşgarlı Mahmûd, Evirik (İbrik)

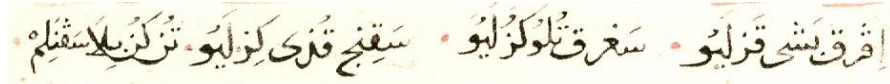
Ibrik in Diwan Lugat'at Turk

Abstract: In this article, the focus has been on how Mahmud Kashgari in Diwan Lugat'at Turk mistakenly considered an originally Turkish-origin word as an Arabic-origin word because of the lexical borrowings that naturally led him into confusion in the context of cultural contact. This is explained in reference to the correct pronunciation of the word depending on the given examples in the book and on the phonological rules of the Arabic language.

Keywords: Kâşgarlı Mahmûd, Evirik (İbrik).

Kâşgarlı Mahmûd'un yazdığı Dîvânu LuĠâti't-Türk' te "ibrik" kelimesine içki meclisini tasvir eden iki dörtlükte rastlıyoruz.¹

Birinci dörtlük:

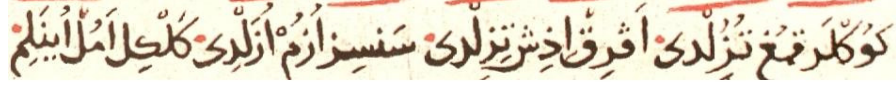

*Iwriğ başı kazlayu
Sağrağ tolu közleyü
Sağınç kuzu kızleyü
Tün kün bile sevinelim*

“İbriğin başı kazın boynu gibi
Kadeh (yaşla) dolmuş göz gibi
Hüzünlerimizi onun altına gömelim
Gece gündüz sevinelim” (DLT. s.63)

İkinci dörtlük:

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi.

*Köğler kamuğ tüzüldi,
Ewriğ iziş tizildi
Sensiz özüm özeldi
Kelgil amul oynalam*

“Şarkı ve nağmeler arasında uyum sağlandı
İbrik ve kadehler dizildi
Seni özlediğimden içim sıkıldı
Geliver seninle sakin bir yerde rahatça oynayalım” (DLT. s. 500)¹

Kâşgarlı Mahmûd, burada **اقرق** kelimesini açıklarken; “telaffuz ve mana bakımından Arapçaya uygun düştüğünü; ancak Türklerin bu kelimedeki “b” harfini Türkçedeki “ف” (v)² harfine çevirdiklerini” (DLT. s.62) ve **اقرق** kelimesinin biraz zorlamayla Arapçada bulunan “ابریق” (ibrîk) kelimesinden geldiğini ifade etmekte, bu iki kelime arasındaki benzemeyi sağlamak için de kelimeyi ك (kef) ile değil ق (kaf) ile yazmıştır. Eserinin ilk sayfalarında “Halil’in Kitâbu’l- ‘Ayn”ında yaptığı gibi, kullanılanla kullanılmayanı (kelimeler) birlikte kullanarak Türk dilleri ile Arapçanın iki yarış atı gibi başa baş koştuğunu bildirmek içimden geçirdi. O zaman o metot daha kapsamlı olurdu. Ancak bu şekilde yapışım daha doğrudur. Çünkü bunun algılanması daha kolaydır ve insanlar buna daha fazla rağbet gösterirler. Bundan dolayıdır ki özetlemek maksadıyla kullanılanları tespit ettim; kullanılmayanları da ihmal ettim.” (DLT s.5) gibi bir kayıt düşen Türk ve Türk Dili’nin hayranı olan Kâşgarlı Mahmûd’un maksadı Arap Dili’nin daha üstün bir dil olduğunu göstermek değil, Türkleri ve Türkçeyi Araplara sevdirmektir.

¹ Besim Atalay’ın okuma şekliyle naklettiğimiz şiirlerin açıklamaları, Kâşgarlı Mahmûd’un Arapça tercümesinden alınmıştır.

² Kâşgarlı, eserinde geçen üç noktalı “ف” gibi yazılan “ڤ” (v) harfine “Türkçedeki v” demesine rağmen Besim Atalay’ın, tercümesinde bu “ڤ”leri “w” harfiyle göstermesi yanlıştır ve bu yanlışı günümüzde de devam etmektedir. Eski yazı metinleri Latin harflerine çevirirken “veled-vahi-vahdet” gibi yabancı kelimelerdeki “و” (v) leri “w” ile “var, ver, vur, av, ev” gibi Türkçe kelimelerde bulunan “ڤ”leri de “v” harfiyle göstermek gerekir. Kaynaklarda geçen “ڤ” ler hiçbir zaman “w” harfiyle gösterilemez. Zira Arapçadaki “v” tıpkı İngilizcedeki “w” gibi, dudak yuvarlanarak telaffuz edilirken, Türkçedeki “v” ise ön üst dişlerle alt dudaktan çıkan farklı bir sestir.

DÎVÂNU LUĠÂTÎ'T-TÜRK'TE EVİRİK (İBRİK)

اقرق kelimesinin geçtiği dörtlüklerden anlaşıldığı üzere ibrik, o dönemde şarap ve başka içecekleri içinde bulunduran günümüz sürahisini de ifade ediyordu. İbriği, görevini yapar hale getirmek için onu evirmemiz gerektiğine göre bu ad “evir-” fiilinden gelmiş olmalıdır. Nitekim bu fiili gene Dîvânu Luġâti't-Türk'ün başka yerlerinde görmekteyiz. Geniş zaman ve masdar şekillerini maddenin sonunda;

اقرار اقرماك (evürer/evürmek) şeklinde gösteren Kâşgarlı:

المنى بولدى اقردى “ol meni yoldın evürdi” (O, beni yoldan evirdi.)

ve

الال اياق اقردى “ol ol ayak evürdi” (O, o kadehi ve benzeri şeyleri evirdi/devirdi) (DLT. s. 99) örneklerini de vermektedir.

Eserin başka bir yerinde yine geniş zaman ve masdar hallerini

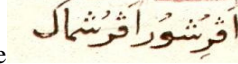
اقرشور اقرشماق (evirüşür/evirüşmek) şeklinde vermekle beraber şu örnekleri de sıralamıştır:

الانك تجيش اتغ اقرشتي “ol anıñ kaçmış atıġ evirişti” (O, onun kaçmış atını çevirmekte yardım etti) (DLT s. 124)

ve

المنكا توار اقرشتي “ol maña tavar evirişti” (O bana davar ve benzeri şeyleri çevirmekte yardım etti).(DLT s. 124)

Son iki örnekte **اقرشتي** kelimesindeki “v” ve “r” harflerinin müşterek bir esre harekesi aldıkları açık bir şekilde görülmektedir ki bu durum kitabın pek çok yerinde söz konusudur. Mesela Dîvânu Luġâti't-Türk'te geçen "bitigü (s.425-13), yilin (s.454-7), türkler/türklemek (s.636-3)" kelimelerinde de aynı durum görülür. Zira Araplar, yan yana olan iki harfin harekesi aynı olduğunda, harflerin ortasına tek hareke koyarak bu iki harfi seslendirirler. Böyle olunca da bu kelimenin “evrişti” değil “evirişti” olduğu ortaya çıkar. Bu iki maddenin sonunda fiilin masdar hâli **اقر**

ile değil ك ile (evirüşür/ evirüşmek) şeklinde gösterilmiştir (DLT s.124). O halde bütün bunların doğrultusunda diyebiliriz ki söz konusu olan kelimenin telaffuzu, her ne kadar dörtlüklerde vezin gereği “ıvrık/ewrık” şeklinde geçse de, “evirik/evirik” şeklindedir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi ibrik, evirilmek suretiyle fonksiyonel hâle gelir. Bu sebeple kelime “evir-” fiilinden türetilmiş ve Türkçedeki “b > v” değişiminden önce fiilin “ebir-” biçiminden türetilen “ebirik” hâliyle Araplar tarafından kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Kelimenin eski ses özellikleriyle korunmuş biçimi zamanla unutulduğu için Arapça zannedilmiştir. Bu ve benzeri şekillerde kültür alışverişi sebebiyle oluşan kelime alışverişleri doğal bir olaydır. Bu olay neticesi meydana gelen birtakım yanlışlar ve karışıklıklar da bazen kaçınılmazdır.

“Mürüvvet” kelimesinde de bu olayın tersi bir durum meydana gelmiştir. Bugünkü Türkçede, evlatlarının mutluluğunu görmeyi ifade eden “مروت” (mürüvvet) kelimesi, aslında mertlik, insanlık, şefkat karışımı acıma manalarını taşıyan Arapçanın “فعله” (fu‘ulle) veznindeki “مروة” (muruwwe) kelimesidir. Türklerin pek çok Arapça kelimedeki “dişilik t”sini, “açık t” ye çevirmiş olmalarından dolayı “dewle”yi “devlet”, “mille”yi “millet” yaptıkları gibi “muruwwe” kelimesini de Araplarca bilinmeyen “fu‘ullet” kalıbında “muruvvet” şekline dönüştürmüşlerdir ve Arapça kelimelerde bulunan hareketleri ince olarak telakki etmeleri hasebiyle kelimedeki sesleri kalınlık-incelik kuralına göre düzenleyerek “mürüvvet” şeklinde kullanmışlardır. Araplar da şekil değiştiren bu kelimeyi yeni şekliyle Türkçe zannetmişlerdir. Türkçedeki “ڤ” (v)’yi telaffuzda zorlanmaları sebebiyle “ڤ” (f) ye çevirerek “mürüffet” sonra “mürfet” daha sonra da “mirfet” şekliyle tekrar dillerine alarak, Türkçe bir kelimeymiş gibi kullanmışlardır. Bugün Mısır’da en yaygın kız adlarından biri de Mirfet’tir. Bunu da Türkçe bir ad olarak bilirler.

Gerek bu maddelerdeki manalardan, gerek ك ile yazılışlardan dolayı “ıvrık” kelimesinin ق ‘la değil, ك ‘le yazılması ve “evirik” şeklinde telaffuz edilmesi gerekir.

Bugün “ibrik” diye bildiğimiz “evirik”in Arapça bir kelime olmadığına en büyük ispatı da kelime türevlerinin bol olduğu bilinen Arapçada bu kelimenin türevinin olmayışıdır. Nitekim Şeyh İmâm Muhammed bin Ebi Bekr bin ‘Abdu’l-Kâdir E’r-Râzî’nin *Muhtâru’s-Sihâh* adlı Arapça sözlüğünde “ibrik” kelimesi için “Fârisî mu‘arrab” (Farsçadır, Arapçalaştırılmıştır.) açıklaması geçmektedir ki Araplar Fârisî veya A‘cemî tabirlerini Arapçanın dışındaki diller için kullanırlar.